

HORIA CIUGUDEAN, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XXVI, Timișoara, 2000 (54 p. text, 44 p. catalog, 25 p. literatură, 6 p. rezumat, 155 planșe cu figuri, hărți, tabele)

Cu 25 de ani în urmă apărea, la Editura Academiei Române, prima monografie dedicată culturii Coțofeni (Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, Biblioteca arheologică XXVI, București, 1976). Din păcate, ediția engleză (Petre Roman, *The Later Copper Age Coțofeni Culture South-East Europe*, B.A.R., 32, Oxford, 1977) a fost, prin traducerea necorespunzătoare, un eșec. Cu sprijinul prof. Georg Kossack de la München difuzarea ei oficială a fost oprită.

Strângerea documentației necesare și redactarea monografiei s-au făcut între 1965-1975. Anterior sau în paralel erau publicate culturile de tip Cernavodă și complexul eneolitic final de tip Herculan II-III - Cheile Turzii.

Monografia despre cultura Coțofeni s-a bizuit pe săpături sistematice la Băile Herculane, Ostrovul Banului, Moldova Veche, Basarabi, Braneț, Căstrele Traiane, Ostrovul Corbului, Lelicieni-Harghita și pe studierea nemijlocită a materialelor aflate în depozitele muzeelor sau colecțiilor școlare din *Banat* (Timișoara, Arad, Sănnicolau Mare, Reșița, Caransebeș, Lugoj, Orșova), *Oltenia* (Tr. Severin, Tg. Jiu, Craiova, Calafat, Corabia, Orlea, Caracal, Rm. Vâlcea, Govora, Leu), *Muntenia* (Slatina, Alexandria, Pitești, Zimnicea, Curtea de Argeș, Târgoviște, Câmpulung Muscel, București), *Crișana* (Oradea: Muzeul Țării Crișurilor și colecția Institutului Pedagogic, Carci, Satu Mare, Săcuieni, Tinca), *Maramureș* (Baia Mare), *Transilvania* (Cluj, Sălaj, Bistrița, Tg. Mureș, Alba Iulia, Sebeș, Aiud, Deva, Hunedoara, Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Reghin, Odorheiu Secuiesc, Cristuru Secuiesc, Miercurea Ciuc, Brașov).

În același scop, s-au studiat nemijlocit materialele din depozitele muzeelor Sloveniei, Croației, Vojvodinei, Serbiei, Muntenegrului, Bosniei, Kossovo, Macedoniei, Bulgariei, Ungariei, Vienei, Slovaciei, Greciei continentale și insulare; s-a participat, timp de două luni, la săpăturile arheologice de la Pevkacia-Volos și timp de un an s-a adâncit documentarea scrisă în bibliotecile din Heidelberg.

Monografia a fost concepută într-o perioadă în care literatura de specialitate consemna frecvent "axiome"

despre relațiile nemijlocite dintre Sălcuța și Coțofeni, Petrești și Coțofeni, Ariușd și Coțofeni sau despre succesiuni nemijlocite între Baden și Otomani, între Coțofeni și Wietenberg etc.

Toate aceste "axiome" sunt de domeniul trecutului. Tot așa de firesc era ca și lucrarea despre cultura Coțofeni, după 25 de ani, să fie înlocuită sau completată esențial cu date noi, fundamentate.

Noi nu am intenționat să scriem o nouă ediție. În schimb, am impus alegerea și am sprijinit elaborarea unei teze de doctorat despre cultura Coțofeni în Bulgaria (de către Ștefan Alexandrov); am cedat spre publicare așezarea Coțofeni de la Ostrovu Corbului (pentru dr. Elmar Christmann, Heidelberg) cercetată de noi timp de 14 ani, între 1970-1984; am vizitat, împreună cu prof. K. Horedt și N. Vlassa, săpăturile în desfășurare de la Șincai, efectuate de V. Lazăr; am acordat asistență d-lui H. Ciugudean la săpăturile sale din vestul Transilvaniei. Așteptam cu nerăbdare manuscrisul monografiei despre săpăturile lui V. Lazăr la Șincai, care urma să fie tipărit în seria Bibliotheca Thracologica. Decesul prematur l-a împiedicat însă să ni-l trimită, (să-l termine?). În diverse reviste au apărut, de-a lungul anilor, studii *ad-hoc* sau tangențiale asupra unor descoperiri Coțofeni. Toate sunt binevenite.

Mai nou, s-au sugerat ca subiecte pentru teze de doctorat probleme legate de fenomenul Coțofeni în Oltenia și Transilvania. Realizarea lor o vom sprijini în măsura în care demersurile vor fi folositoare cercetării și nu doar necesităților didactice ale îndrumătorilor științifici de doctorate.

Cartea d-lui Horia Ciugudean (în continuare H. C.) nu am primit-o de la autor.

După lectură, ne-am dat seama că volumul este rezultatul unei comenzi care se cerea executată într-un timp cât mai scurt. Ea folosește deci acestei comenzi, știută numai de autor, nu și cercetării.

Prezentarea acesteia se face bilingv.

Volumul d-lui H. C. începe cu o prefață în care consemnează limitele teritoriale ale subiectului din care exclude regiunile sud-carpătice (punându-le nu pe scama

ignoranței d-sale ci a necesității unor noi cercetări în aceste ultime regiuni). Tot în prefață, pentru a se acoperi cu nume de prestigiu, invocă apoi "colaborarea cu o serie de cercetători de peste hotare: prof. dr. Bernhard Hänsel, prof. dr. Hermann Parzinger (Berlin), prof. dr. Margarita Primas (Zürich), prof. dr. Joseph Maran (Heidelberg), prof. dr. Anthony Harding (Durham)...". Ce fel de "colaborare" vor fi avut cei citați la cartea d-lui H. C. ne este greu să ne imaginăm. Probabil că H. C. a vrut să spună că a fost sprijinit să consulte bibliotecile și că a avut unele discuții..., facilitate de o bursă "Relink" în Germania și Anglia, acordată de "Colegiul Noua Europă".

Un prim subcapitol privind istoricul cercetărilor (p. 9-12) reia cele scrise de Roman în 1976 în loc să-l completeze și să-și concentreze atenția asupra perioadei de după 1976.

Același lucru constatăm și în următoarea secvență dedicată periodizării și terminologiei (p. 12-15). La terminologie, după istoric și copierea fără criterii justificative a opțiunilor altor arheologi, ne-am fi așteptat ca H. C. să-și motiveze schimbarea propriilor opțiuni foarte recente (1996, 1997), meditănd mai profund asupra realităților regionale și a evoluțiilor inegale.

Noțiunea de "perioadă de tranziție" este utilizată în Bulgaria și chiar Jugoslavia, deși nu întotdeauna în consens cu noi, astfel încât afirmația d-lui H. C. de la p. 15 nu este corectă. Termenul de "perioadă de tranziție" nu împiedică integrarea evoluțiilor culturale de pe teritoriul României în cronologia preistoriei europene, cum afirmă acum H. C., ci, dimpotrivă, îi scoate în evidență specificul care se manifestă, de fapt, pe teritorii mult mai întinse din sud-estul Europei și nu numai. Trebuie să faci însă efortul să înțelegi esența fenomenelor!

Ce aduce nou d-l H. C. în cap. II (p. 16-21) față de Roman 1976? Date despre analize arheozoologice efectuate după publicarea monografiei din 1976.

În cap. III ("cultura materială", p. 22-38) originalitatea lui H. C. se constată în schimbarea ordinii subcapitolelor lui Roman. Nu începe cu obiectele de piatră, lut, os, metal, ci cu ceramica. Numerotarea tipurilor de vase este, în mare, aceeași ca în Roman 1976. Dar, tot pentru "originalitate", de la tipul VIII (Roman) se mai fac inversări în numerotări. Și, în chip repetat, pentru a demonstra "colaborarea" cu prestigioși profesori germani, H. C. scrie substantivele germane cu literă mică (de ex. "schnürösengefäß", "hängegefäß" la p. 16 și 25; "gemeinde", "landkreis" la p. 93; "band" la p. 102;

"siedlung" la p. 103; "trichterrand", "furchenstich" la p. 17 etc.).

Un exemplu foarte neplăcut, dar și edificator pentru superficialitatea cu care a lucrat H. C. la această carte, îl întâlnim la p. 35. Acolo, se face mențiunea că sula de metal de la Balomir atribuită de N. Vlassa culturii Criș (1967, 407, fig. 6) a fost "pusă recent sub semnul întrebării, având în vedere confecționarea sa dintr-un aliaj cu cupru și arsen (Schalk 1998, 56). Ea ar putea aparține mai degrabă culturii Coțofeni...". În aceste comentarii apare o greșeală nepermisă: H. C. era obligat să știe (Emily Schalk 1998, 56, poate fi scuzată: nu avea *Revista Muzeelor* și nu cunoaște limba română) că încă din 1969 (în *Revista Muzeelor*, VI, 1, p. 68) P. Roman a arătat că obiectul de la Balomir nu aparține orizontului Criș, ci celui Coțofeni!

În textul H. C. găsim trimiteri la lucrări a căror cuprindere în lista bibliografică (vezi, spre exemplu, la p. 14: Lazarovici-Maxim 1988; la p. 56: Roman 1986 b) lipsește.

La subcapitolul 3.2 (ritul inhumății, p. 43-44), H. C. ar trebui să înțeleagă că una este să admiți posibilitatea existenței unor morminte tumulare Coțofeni și alta să atribui aceluiași orizont cronologic și cultural morminte tumulare care suprapun resturi de așezări mai vechi (Bodrogkeresztúr, Coțofeni II și chiar bronz timpuriu) cum este cazul la Ampoița-"Peret" (H. Ciugudean, *Bibliotheca Thracologica XIII*, București, 1996, fig. 32-33). În plus, să mai și afirmi sincronizări între orizonturi pre-Baden (Jordansmühl) cu cele Coțofeni târzii (vezi p. 44 cu trimiteri și la studii anterioare ale lui H. C.)!

Despre periodizare (p. 45-51) H. C. face din nou un istoric, ca să ajungă iarăși la Roman 1976 care s-ar fi bizuit "aproape exclusiv" (fals!) pe coloana stratigrafică de la Herculane-Peștera Hoșilor și ar fi formulat mai multe subfaze "rămase doar la stadiul de enunț" (H. C., 46). Că la Herculane, Roman a putut, printr-o microstratigrafie rezultată prin săpături făcute exclusiv cu șpaclul arheologului, să evidențieze o scară cronologică de excepție este foarte adevărat. Dar orice cititor, cât de cât avizat, va sesiza în construcția Roman luarea în considerare a tot ce se putea face în acel stadiu al cercetării.

D-lui H. C. i se pare că subfazele "nu au fost clar definite", fără să-și demonstreze în nici un fel afirmația, și mai ales, să pună în valoare alte elemente care să îmbogățescă sau să modifice încercările anterioare. Fiindcă, altfel, în continuare adoptă periodizarea tripartită

Roman 1976 și o reexpune, pur și simplu, fără a se rezuma la datele noi de după 1976 care pot îmbogăți sau modifica schema anterioară.

H. C. face aprecieri și asupra încadrării descoperirilor din toamna anului 2000 la Șoimeni, pe care le atribuie fazei Coțofeni II (cu citare la Cavruc et al. 2000, 103, lucrare absentă din lista bibliografică, deoarece a apărut după cartea d-lui H. C.). Numai că, la locul citat, V. Cavruc se referă la Cristuru Secuiesc, iar la p. 175 încadrează corect materialul descoperit la Șoimeni în Coțofeni I. Situația de mai sus este sugestivă pentru modul în care nu trebuie să se lucreze: adică înregistrezi aprecieri verbale, din câte am înțeles, de la Gh. Lazarovici, care - după câte știm - nu este specialist în probleme ale culturii Coțofeni, citezi în speranța că așa va fi înscris în viitoarea publicație și constăți că te înscrii în fals informativ și de difuzare.

Accastă grabă, nefirească pentru un cercetător, l-a făcut de altfel pe d-l H. C. să reproducă materiale de la Vinerea-"Tăbărăște" (pl. 20-24) cu citare la Popa 1999, în timp ce și această lucrare este încă în tipografic. Chiar dacă a avut acordul autorului, cel citat în literatură va fi, evident în fals, d-l H. C.

Ce noutăți găsește cititorul avizat în descrierea fazelor Coțofeni I-III la H. C.? Multă, multă compilație și nimic în plus.

Ca și la toate secvențele anterioare și la cronologia relativă și absolută (p. 51-59), H. C. reproduce iarăși istoricul cercetărilor cuprins în monografia Roman 1976. Siguranța cu care face aprecieri asupra unor materiale pe care nu le-a avut niciodată în mână îi va aduce însă lui H. C. multe surprize.

H. C. încearcă să încetățenească ideea, ca aparținându-i, a unei contemporaneități Cernavodă III-Coțofeni I în Transilvania. Pentru prioritate ar putea consulta însă volumul reuniunii de la Malé Vozokany 1969 (Chropovský 1973) în care V. Němejcová-Pavůková consemnează în Transilvania centrală descoperiri de tip Boleráz-Cernavodă III. Evident, cele de la Vinerea și Micești pot constitui repere care să completeze spațiul dintre orizontul toartelor pastilate și cel mai vechi nivel Coțofeni din Transilvania. Este un subiect care va trebui studiat special, în viitor, mai mulți ani, de către un tânăr cercetător.

În această discuție H. C. mai face o croare la p. 53 unde scrie despre "aparitia recentă în Crișana a descoperirilor de la Carci-"Drumul Căminului"... de tip Cernavodă III", cu citare la Némethi și Sălceanu 1995.

Numai că H. C. ar fi trebuit să cunoască articolul "Descoperiri de tip Cernavodă III-Boleráz în nord-vestul României" (I. Némethi, în *SympThrac*, 7, Tulcea, 1989, 231) în care sunt semnalate cercetări de teren din anii '70 și '80 identificate, ocazional, de Petre Roman ca fiind de caracter Cernavodă III.

Tot la p. 53, paragraful 4, H. C. afirmă în fals: "Atribuirea materialelor de la Oradea-Salca-"Ghețarie" fazei Coțofeni I (Roman și Némethi 1978, 42, pl. 50-55/1-4; 73/8-13; 74-77) devine problematică, o serie de forme și ornamente (Roman și Némethi 1978, pl. 52/12, 53/8, 54/7, 11, 15; 55/3; 73/6, 11-14; 75/1-6, 8-12; 76/1-5) fiind mai curând specifice începutului fazei a II-a...". Numai că la pagina citată, Roman și Némethi atribuie fazei Coțofeni I doar materialele de pe pl. 52/9-12; 53/6-10; 50; 51/5, 8-10; 52/4-8; 54/1, 5, 12; 73/8-10; 74; 76/11-13; 77/13 care într-adevăr aparțin fazei Coțofeni I, nu și pe cele indicate de H. C. care sunt Coțofeni II sau chiar III. Evident, în acest fel credibilitatea afirmațiilor d-lui H. C. devine, în general, foarte îndoielnică și trebuie verificată pas cu pas.

La aceeași pagină atribuie nivelurile f și g de la Băile Herculane începutului fazei Coțofeni III. Aceasta, afirmă H. C., în acord cu punctul de vedere al lui H. Parzinger (1993, 269-270). Dar, la paginile indicate, Parzinger nu face astfel de afirmații hazardate!

Lipsa de familiaritate a d-lui H. C. cu materialele și problemele pe care le ridică raporturile culturii Coțofeni cu Baden, Kostolac, Vučedol, Schneckenberg și evoluțiile de la sud de Dunăre și Balcani impune cititorului avizat o verificare foarte atentă a celor scrise de d-sa.

Mai întâi, probabil că Radomir nu ar fi fost descoperit (acolo, din păcate, s-a sondat doar), dacă dl. Ștefan Alexandrov n-ar fi fost mai mulți ani în preajma noastră. Apoi, succesiunea stratigrafică de la Radomir nu exclude - cel puțin în secvența săpată - existența unor hiatus-uri. Deci, certitudinile d-lui H. C. privind succesiunea straturilor de la Radomir (p. 156) trebuie temperate, ca și în cazul aserțiunilor despre Ezero, al cărui material trebuie mai întâi studiat nemijlocit și apoi comentat după publicații. Tot la fel pentru p. 57. Materialele așezării Sitagroi IV, studiate direct de noi, prin analogiile cu Renic II, parțial preced, parțial sunt contemporane cu Cernavodă III. Între Sitagroi IV și V este un mare hiatus! Noi am afirmat-o clar, la Budapesta, încă din 1977. Aprecierile în legătură cu Sitagroi IV emanate de la A. Sherratt, M. Sfériades și J. Maran nu pot fi sprijin pentru un nord-dunărean (H.C.) care ar trebui să-și cunoască mai bine

decât alții materialele de la nord de Balcani.

În cronologia absolută, așezarea de la Ostrovu Corbului (cu importuri Kostolac final și Vučedol) și așezarea de la Poiana Ampoiului ar trebui să fie contemporane. Cu toate acestea, datările cu ^{14}C (la H. C., p. 57-59) ne oferă între ele un decalaj de circa 500 de ani. Cel care le pune în discuție ar trebui să ne ofere și explicații.

Capitolul al VI-lea (despre sfârșitul culturii Coțofeni) se întinde pe două pagini (60-61). Afirmățiile d-lui H. C. sunt contrazise de următoarele probleme: dacă, stratigrafic, resturile încă Coțofeni sunt sigur contemporane cu cele de tip Livezile; dacă noul grup Livezile (târziu și greu acceptat ca denumire de H. C.) este o fază transformată a culturii Coțofeni sau un fenomen nou care a preluat (ca și Glina în faza Govora-Runcuri) elemente de substrat sau de contact; dacă sărăcirea ornamentației și a varietății formelor nu e cauzată de mai marea mobilitate a comunităților, care a produs un nou proces de uniformizare culturală pe spații mari?

Textul propriu-zis al noii "monografii" despre cultura Coțofeni se termină aici, cuprinzând circa 52 pagini. Catalogul (p. 62-86) este de fapt o listă de localități cu descoperiri Coțofeni și este urmat de abrevieri și literatură care, fie că nu cuprinde toate titlurile din carte, fie că trimite la lucrări aflate în tipografie. Rezumatul este în limba engleză și se întinde pe 6 pagini.

Ilustrația (155 planșe) ne produce o ultimă mare surpriză: fig. 1 ar fi trebuit să fie harta cu descoperirile consemnate în catalog și nu este; din cele 155 planșe ce cuprind ridicări topo, obiecte, ceramică, fotografii, tabele grafice, doar cca 39 par să fie publicate pentru prima dată.

Restul sunt reproduceri după lucrări anterioare, fără o încercare de reordonare. Singurul țel al autorului pare să fi fost îngroșarea cât mai mult a volumului. Zeci de figuri sunt apud Roman 1976, dar acelea erau schițe realizate înainte de scrierea monografiei și desenarea sau fotografierea lor nu a mai putut fi realizată ulterior. Or, într-o nouă lucrare era chiar obligatoriu să fie înlăturate aceste neajunsuri.

Tabelului cronologic i se pot aduce obiecții de esență.

Una peste alta, se poate spune că lucrarea pe care a tipărit-o d-l H. C. este departe de așteptările noastre, nu folosește prea mult și, în plus, încurcă. Ne dăm seama, în același timp, că o monografie solidă asupra culturii Coțofeni nu se poate scrie încă.

Încercarea noastră din 1976 a fost o schiță foarte necesară în acel stadiu al cercetărilor. Acum însă sunt de dorit, mai întâi, săpături foarte competente, monografii de situri, studii pentru diferitele aspecte ale acestui fenomen cultural cuprinse în ansamblul evoluției sud-est europene și egeo-anatoliene și numai după aceea reluată acțiunea (de către un tânăr dotat) de scriere, cu migală, a unei noi monografii despre cultura Coțofeni.

Eforturile laudabile ale muzeului timișorean de a publica seria *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica* ar putea să devină mai benefice dacă, așa cum se obișnuiește cel puțin în cazul Editurii Academiei, lucrările prezentate spre publicare ar fi trecute mai întâi prin severele filtre ale referatelor preliminare.

Petre Roman